

ĮŽEIDIMAI LIETUVOS POLITINIAME DISKURSE IR ATSAKOMYBĖ UŽ JUOS

Eglė Žurauskaitė

Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto
Lituanistinių studijų katedra
Universiteto g. 5, LT-01131 Vilnius, Lietuva
Telefonas: (+370) 5 2687215
Elektroninis paštas: egle.zurauskaite@flf.vu.lt

Evaldas Klimas

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Privatinės teisės institutas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas : (+370) 271 4525
Elektroninis paštas: evaldas.klimas@ellex.lt

Pateikta 2017 m. vasario 27 d., parengta spausdinti 2017 m. gruodžio 10 d.

DOI:10.13165/SMS-17-9-1-06

Santrauka. Straipsnyje yra nagrinėjama įžeidimo samprata Lietuvos politinio diskurso aspektu ir galima atsakomybė už įžeidimus. Siekiant išvengti politinio jautrumo, analizuojamos „Tautos aikštės“ laidos, transliuotos 2013 m. vasario–gegužės mėnesiais, pasisakymai, įvertinant, ar atitinkami pasisakymai gali būti laikomi įžeidimu, taip pažeminant asmenų orumą.

Darbo tikslas – išanalizavus parinktus pavyzdžius, nustatyti, kokio pobūdžio įžeidimai dominuoja politinių TV debatų laidų diskurse ir ką įžeidimų vartojimas tokiame diskurse rodo: politinio diskurso dalyvių siekį bendradarbiauti ar varžytis, sumenkinti patį adresatą ar jam artimą socialinę aplinką. Taip pat analizuojama, kokių įžeidimų daugiau tiriamame diskurse: tiesioginių ar kontekstinių, verbalinių ar neverbalinių; kuris asmenybės ar jo aplinkos bruožas yra dažniausiai pasirenkamas kaip įžeidimo objektas tiriamame diskurse. Straipsnyje įvertinti tik tie įžeidimai, už kuriuos galėtų būti taikoma atsakomybė.

Atlikus tyrimą, galima būtų teigti, kad politinio diskurso dalyviai įžeidimo aspektu dažniau pasirenka adresato įsitikinimus, taip pat įžeidimai daugiausia nukreipti į adresatų aplinką, o ne juos pačius. Nepriklausomai nuo parinkto įžeidimo modelio, kurių įvairovė yra analizuojama straipsnyje, įžeidėjui gali būti taikoma atsakomybė, jei atitinkamu įžeidimu yra pažeminamas adresanto orumas. Taip pat svarbu pažymėti, kad, įvertinus esamą Lietuvos teismų praktiką, lig šiol yra toleruojami tam tikri pasisakymai ir nuomonės politikų, kaip viešųjų asmenų, atžvilgiu, o siekiant žalos atlyginimo reikia įrodyti, kad adresantas atitinkamu pasisakymu siekė tik įžeisti, pažeminti adresatą. Vis tik atliktas minėtų laidų tyrimas atskleidė, kad politiniuose debatuose yra gausu pasisakymų, kuriais siekiama tik įžeisti. Šiame straipsnyje aprašomas tyrimas galėtų ne tik atkreipti visuomenės dėmesį į kalbinį politikų elgesį viešojoje erdvėje – įžeidimus, bet ir tapti puikia paskata diskusijoms tiek apie teisinės atsakomybės taikymą už asmens garbės ir orumo žeminimą, tiek apie viešųjų asmenų (iš kurių paprastai tikimasi didesnio tolerancijos visuomenei rodymo) demonstravimo konstitucinę saviraiškos laisvę ar esamas politinės kultūros ir korektiškumo lygis galėtų kilti, jei keistųsi teismų praktika ir atsakomybė būtų taikoma už platesnio rato įžeidimus, kuriais yra pažeminamas asmens orumas, tačiau taip pat būtina užtikrinti, kad nebūtų suvaržyta konstitucinė saviraiškos laisvė.

Reikšminiai žodžiai: politinis diskursas, įžeidimas, atsakomybė, garbė ir orumas.

Įvadas

Įžeidimais, „tapusiais kasdieniu mūsų gyvenimo reiškiniu“¹, domisi įvairių sričių tyrėjai: lingvistai įžeidimus nagrinėja kaip vieną kalbos priemonių, kuria galima atlikti veiksmus², aptaria teksto etinę stilistiką ir įžeidimo vietą tokiame tekste³, sociologai gilinasi, pavyzdžiui, į šalies kultūros ir reakcijos į tam tikrus įžeidimus santykį⁴.

Nors atrodytų, kad įžeidimai tyrinėti įvairiapusiškai, tačiau pasakytina, kad tiek įžeidimai – tam tikras kalbinis elgesys –, tiek galima teisinė atsakomybė už juos Lietuvos politinių debatų laidoje dar nebuvo plačiai tirti. Tuo šis darbas yra naujas lietuvių kalbotyroje ir teisėtyroje. Be to, nors esama literatūros apie viešą kalbėjimą apskritai⁵, apie kalbėjimą televizijoje⁶, tačiau nėra aišku ne tik, kaip Lietuvos politiniame diskurse atliekamas šnekos aktas, laikytinas įžeidžiu, bet ir kaip įžeidus pasakymas turėtų būti vertinamas teisinės atsakomybės kontekste. Taigi šio tyrimo objektas yra įžeidimai. Kalbotyros mokslas padeda nustatyti, kurie pasakymai laikytini įžeidžiais, o teisės mokslas padeda atsakyti į klausimą, kaip turi būti vertinami įžeidūs teiginiai ir nustatyti atsakomybę už juos.

1 Župerka K. Tekstas etinės stilistikos požiūriu. *Žmogus ir žodis*, 2005. Vol 5, p. 25.

2 Allan K., Burrige K. *Forbidden words. Taboo and censoring of language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, p. 38.

3 Župerka K., *op. cit.*, p. 26

4 Cohen D., *et al.*, Insult. Aggression and the Southern culture of honor: an experimental ethnography. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1996. Vol 70, p. 945–960.

5 Koženiauskienė R. *Retorika. Iškalbos stilistika*. Vilnius: Mokslo ir Enciklopedijų Leidybos Institutas, 2001.

6 Pečiulis Ž. *Televizijos žurnalistika*. Vilnius: Vilniaus Universiteto Leidykla, 2002.

Siekiant nustatyti, kaip yra atliekamas įžeidus šnekos aktas ir ar gali būti pagal tai pritaikyta atsakomybė tiriamame diskurse, buvo išsikeltas **tikslas** – atsakyti į klausimą, kokio pobūdžio įžeidimai dominuoja politinių TV debatų laidų diskurse ir ką įžeidimų vartojimas tokiame diskurse rodo: politinio diskurso dalyvių siekį sumenkinti patį adresatą ar jam artimą socialinę aplinką, išskiriant tik tuos įžeidimus, už kuriuos galėtų būti taikoma atsakomybė. Siekiant išvengti papildomų įtampų, tyrimo autoriai pasirinko įvertinti keletą metų senumo politines diskusijas.

Atsižvelgiant į tai, straipsnį sudaro penkios dalys, kuriose: 1) analizuojama teorinė literatūra ir pateikiama įžeidimo samprata, pateikiama galima įžeidimų klasifikacija; 2) analizuojama teisinė atsakomybė už įžeidimus; 3) nustatomi vyraujantys įžeidimai tiriamame diskurse; 4) įvertinama, kuo skiriasi tiesioginiai ir priklausomi nuo konteksto įžeidimai.

Tiriamąją medžiagą pasirinkta politinių debatų laida „Tautos aikštė“, rodyta per nekomercinę Lietuvos televiziją (LRT). Pasakytina, kad ši laida buvo populiari⁷, taigi jos diskursas darė nemažą poveikį daliai visuomenės. Vidutiniška vienos laidos trukmė – 90 minučių. Iš viso buvo pasirinkta tirti 14 „Tautos aikštės“ laidų tikintis, kad daugiau nei pusė 2012–2013 m. sezono metu rodytų laidų⁸ turėtų atskleisti įžeidimų vartojimo Lietuvos politiniame diskurse tendencijas. Visos laidos buvo žiūrimos LRT archyve⁹. Analizuojant surinktą medžiagą, taikytas kokybinis turinio analizės **metodas**. Analizuojant teisinį reguliavimą buvo naudojamas dokumentų tyrimo analizės metodas.

2. Įžeidimo samprata

Šio darbo objektas – įžeidimai. Tyrimu siekiama išsiaiškinti, koks kalbinis elgesys laikytinas įžeidžiu ir aptariamos teisinės atsakomybės pritaikymo galimybės. Įžeidimai įvairiuose moksluose suprantami ir aptariami skirtingai. Atliekant tyrimą nebuvo daroma skirtis tarp asmens šmeižimo ir įžeidimo, nes abiem atvejais kenčia adresato įvaizdis, o kadangi šiame darbe aprašomo tyrimo diskursas yra politinis, be to, pateikiamas žiniasklaidoje, tai tokio diskurso dalyviams itin svarbu kuriamas įvaizdis, o tiek šmeižimu, tiek įžeidimu kėsinamasi į asmens garbę, orumą, t. y. siekiama pakenkti adresatų įvaizdžiui.

Aptardami įvaizdžio sąvoką tyrėjai pabrėžia, kad įvaizdis nėra pastovi, nekintama asmenybės dalis, bet yra nuolat kuriamas, konstruojamas komunikacijos proceso metu¹⁰. Dėl šios priežasties, t. y. dėl to, kad įvaizdis kuriamas komunikacijos metu ir jo kūrimas yra priklausomas nuo toje komunikacinėje situacijoje dalyvaujančių asmenų, dažniausiai siekiama rūpintis pašnekovų įvaizdžiu¹¹. Kitaip tariant, įvaizdis suprantamas kaip sąveikos tarp kalbėtojo ir adresato metu formuojamas dalykas, kurį paprastai siekiama saugoti.

7 Kai kurio LRT archyvuose patalpintos laidos sulaukė daugiau kaip 16000 peržiūrų, kitos – apie kelis tūkstančius.

8 Iš viso sezono metu parodytos 27 laidos.

9 http://www.lrt.lt/mediateka/laidos/T/1609/tautos_aikste_nacionaliniai_debatai/archyvas, žiūrėta 2014-04-20.

10 Goffman E., *Interaction ritual. Essays on face-to-face behavior*. New York: Pantheon books, 1982, p. 7, Brown P.; Levinson S. *Politeness: some universals in language usage*, 1987, p. 60.

11 Brown P., Levinson S, *ibid*.

Tačiau esama veiksmy, kurie kenkia asmens įvaizdžiui – tai įvaizdžiui grėsmingi šnekos aktai (angl. *face-threatening acts (FTAs)*)¹². Šnekos aktais vadinami tokie pasakymai, kuriais kalbėtojas atlieka kokį nors veiksmą¹³ (. Šio tyrimo atveju – tai įžeidimai. Šnekos aktų teorijai pamatus paklojo Johnas L. Austinas, vėliau ją plėtojo Johnas R. Searlas. Remiantis šnekos aktų teorija, kalbinė veikla yra nagrinėjama kaip susidedanti iš trijų dalių: a) lokucijos, t. y. paties pasakymo ištartimo ar jo užrašymo; b) ilokucijos, t. y. kalbėtojo, adresanto komunikacinio tikslo (pvz.: prašymas, užuojauta, įžeidimas etc.); c) perlokucijos, t. y. ištarto (ar užrašyto) pasakymo poveikio adresatui¹⁴.

Įžeidimų atveju pats pasakymo, laikytino įžeidžiu, ištartimas vadintinas lokucija. Tokio pasakymo komunikacinis tikslas – įžeisti adresatą – ilokucija (arba ilokucinė galia), o perlokucija įvyksta tada, kai adresatas sėkmingai atpažįsta ištartą pasakymą kaip įžeidų. Kitaip tariant, ilokucinė galia susijusi daugiau su teksto autoriumi, nes jis ketina pasiekti komunikacinį tikslą, o perlokucija – su adresatu, nes būtent adresatas turi šį tikslą atpažinti. Vėliau šnekos aktų teoriją plėtojo Johnas R. Searlas ir teigė, kad ilokucija yra reiškiamą propoziciniu turiniu, kuris atskleidžia kalbėtojo požiūrį, vertinimą apie kalbamą dalyką¹⁵. Kitaip tariant, tą patį propozicinį turinį gali turėti skirtingą komunikacinį tikslą, t. y. skirtingą ilokuciją turintys pasakymai. Pavyzdžiui, propozicinį turinį *aš išseisiu* gali turėti tiek grasinimas, tiek įspėjimas, tiek pažadas¹⁶. Kadangi šiame straipsnyje aprašomame tyrime vienas uždavinių yra nustatyti, kuris asmens ar jo aplinkos bruožas yra dažniausiai pasirenkamas įžeidimo objektu, svarbu kreipti dėmesį ne tik į pasakymų komunikacinį tikslą – įžeisti adresatą, bet ir į pasakymų propozicinį turinį, nes, kaip jau minėta, būtent propoziciniu turiniu yra reiškiamas kalbėtojo požiūris, vertinimas.

Tyrėjai, aptardami įžeidimus, pabrėžia šnekos aktų, laikytinų įžeidžiais, performatyvumo svarbą¹⁷. Performatyvumas suprantamas „kaip kalbos savybė nulinės deiksės (čia ir dabar) sąlygomis tam tikru pasakymu atlikti nekalbinį veiksmą“¹⁸. Kitaip tariant, pasakymu *atsiprašau* atliekamas atsiprašymo veiksmas, pasakymu *pasižadu* – įsipareigojimo ką nors atlikti ateityje veiksmas etc. Zaikausko teigimu, patogiausia ilokucinę pasakymo jėgą išreikšti performatyviuoju veiksmožodžiu, vadinamuoju eksplicitiniu performatyvu (pvz.: *atsiprašau, pasižadu*), tokiu būdu išvengiant klaidingo ilokucinio tikslo interpretavimo¹⁹, tačiau įžeidimai, nors dažniausiai suprantami kaip performatyvūs pasakymai, eksplicitinio performatyvo neturi, t. y. nesakoma *aš įžeidžiu tave sakydamas, kad...*, ta-

12 *Supra* note 11.

13 Chapel C., *The encyclopaedia of applied linguistics*. Oxford: Wiley-Blackwell, p. 5332.

14 Austin, J. L. *How to do things with words?* Oxford: Oxford University Press, 1975, p. 94–107.

15 Searle J. R. *Expression and meaning. Studies in the theory of speech acts*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979, p. 4.

16 Searle J. R. Austin on locutionary and illocutionary acts. *The philosophical review*, 1968. Vol. 77, p. 405–424.

17 Bousfield D., Impoliteness in interaction. New York: Pantheon books, 1984, p. 108, Gabriel Y., An introduction to the social psychology of insults in organisation. *Human relations*, 1998. Vol. 51, p. 1329–1354.

18 Zaikauskas E., Leksinis, gramatinis bei pragmatinis performatyvumo pobūdis. *Kalbotyra*, 2000. Vol 1, p. 157.

19 *Ibid.*, p. 158.

čiau tyrėjai, aptardami įvaizdžiu grėsmingus šnekos aktus, pabrėžia performatyvumo svarbą. Pavyzdžiui, lingvisto Dereko Bousfieldo teigimu, įvaizdžiu grėsmingas šnekos aktas laikomas sėkmingai įvykusi tik tada, kai adresatas tokį šnekos aktą atpažįsta kaip grėsmingą jo įvaizdžiui²⁰. Pastebėtina, kad kadangi įžeidimai neturi savo performatyviojo veiksmazodžio (skirtingai nei, pavyzdžiui, prašymai), įžeidimų tiesiogiskumo laipsnio negalima nustatyti pagal tai, kiek pasakymo ilokucinis tikslas sutampa su pačia pasakymo lokucija. Dėl šios priežasties, t. y. dėl to, kad įžeidimai neturi savo eksplicitinio performatyvo, jų tiesiogiskumo laipsnį šiame darbe siūloma nustatyti ne pagal tai, kiek pasakymo ilokucinis tikslas sutampa su pasakymo lokucija, bet pagal tai, kiek ilokucinis tikslas yra arba nėra priklausomas nuo konteksto. Kitaip tariant, kuo tiesiogiškesnis įžeidimas, tuo mažiau jis priklausomas nuo konteksto.

Taip pat psichologijos bei filosofijos mokslų kontekste paminėtinas Jerome Neu'as (2008), kuris aptaria skirtį tarp buvimo įžeistu ir jautimosi įžeistu²¹ bei teigia, jog įžeisti reiškia tvirtinti savo pranašumą prieš adresatą, būti įžeistam – būti žlugdomam, nevertinamam, o jaustis įžeistam – jausti nepasitenkinimą, pyktį²². Kaip matyti, įvairių mokslų atstovai, aptardami įžeidimus, pabrėžia įžeidimo performatyvumą, t. y. tai, kad įžeidimas turi būti atpažįstamas adresato. Šiame straipsnyje aprašomame tyrime įžeidimas taip pat laikomas įžeidimu tik tuo atveju, kai bus sėkmingai įvykusi perlokucija, t. y. kai adresanto intencija įžeisti bus sėkmingai atpažinta adresato.

Taip pat paminėtina, kad įžeidimai priskirtini ekspresyvams, t. y. tokiai šnekos aktų grupei, kurių paskirtis – reikšti kalbėtojo jausmus, psichologines būsenas (plačiau apie šnekos aktų grupes: (Searle 1979: 12–17)), nes ši šnekos aktų grupė susijusi su emocijomis: tiek adresantas, kurdamas įžeidų tekstą, lieja pyktį, tiek adresatas, atpažinęs tokio teksto komunikacinę funkciją, jaučiasi pažemintas²³. Be to, Searlas, aptardamas ekspresyvus, pabrėžė šnekos aktų, laikytinų įžeidžiais, ilokucinės galios emocinio krūvio svarbą ir tai, kad kalbėtojas, atlikdamas šnekos aktą, priskirtiną ekspresyvų grupei, nebūtinai turi laikytis tiesos kriterijaus, t. y. kalbėtojo kuriamas tekstas nebūtinai turi atitikti objektyvią tikrovę²⁴. Šiame darbe aprašomame tyrime nagrinėjami ekspresyvams priskirtini šnekos aktai ir įžeidimais laikomi visiškai įvykę šnekos aktai, t. y. tokie aktai, kurių ilokucinę galią adresatas atpažįsta kaip grėsmingą savo įvaizdžiui.

Tačiau esama tam tikrų įžeidimų tipų, kuriuos išstardamas adresantas ne tik nepakenkia adresato įvaizdžiui, bet ir solidarizuoja jį su juo (ar net adresatų grupe). Apskritai pagal tai, ar adresantas, išstardamas įžeidų pasakymą siekia sumenkinti adresatą, pakenkti jo

20 Bousfield, D., 1984, *op. cit.*, p. 72.

21 Jei būtų bandoma sugretinti lingvistinę šnekos aktų teoriją su psichologo ir filosofo Jerome Neu'o požiūriu į įžeidimus, tai buvimas įžeistu atitiktų kalbinės veiklos ilokucinę galią (pvz., kalbėtojas gali sakyti tekstą klausytojui nesuprantama kalba ir šis bus, tačiau nesijaus įžeistas, kitaip tariant – perlokucija nebus įvykusi), o jautimasis įžeistu būtų prilygintas perlokucijai, t. y. kai adresatas atpažįsta adresanto komunikacinę intenciją ir pats jaučiasi žlugdomas (Neu, 2008, 12), kitaip tariant, atpažįsta šnekos akto keliamą grėsmę savo įvaizdžiui.

22 Neu, J. *Sticks and stones. The philosophy of insults*. Oxford: Oxford University Press, 2008, p. 6, 12.

23 Gabriel Y., *op. cit.* 1331, 1335.

24 Searle, J., 1979, *op. cit.*, p. 15.

įvaizdžiui, ar atvirksčiai – solidarizuotis, susitapatinti su adresatu ar grupe, visus įžeidimus galima skirstyti į tris tipus:

1. Įžeidimai kaip įvaizdžiui grėsmingi šnekos aktai: tai toks adresanto kuriamas pasakymas, kurio ilokucinę jėgą adresatas atpažįsta kaip grėsmingą jo įvaizdžiui.

2. Ritualiniai įžeidimai (angl. *ritual insults*): tai – „žaidimas – varžybos, tam tikra erzinimo rūšis; tai ne priešo ar kokio nors nekenčiamo, menkinamo pašaliečio puolimas; tai yra grupės solidarumo išraiška“²⁵. Ritualiniai įžeidimai kaip atskiras įžeidimų tipas kilo iš anksčiau kai kuriose kultūrose egzistavusios tradicijos rengti įžeidimų varžybas, t. y. tokias kovas, kurių dalyviai turėdavo įžeisti vienas kitą kuo išradingiau ir nepristigti žodžių. Pavyzdžiui, XIX a. pabaigoje, Amerikos kaubojai dalyvaudavo tokiose plūdimosi varžybose ir tas, kuris kurdavo užgauliausius įžeidimus, būdavo apdovanojamas balnu²⁶. Tokių žaidimų-varžybų dalyviai turėdavo pademonstruoti savo iškalbą, humoro jausmą, žodyno turtingumą. Šiandien taip pat tokio tipo tekstai kuriami atsižvelgiant į adresato seksualinį elgesį, amžių, išvaizdą, kvapą, namų aplinką – tas pačias kategorijas, į kurias gali būti atsižvelgta ir kuriant įvaizdžiui grėsmingą šnekos aktą, skirtumas tas, kad tokio šnekos akto dalyviai, kurdami tokio pobūdžio tekstą (t. y. ritualinio įžeidimo tekstą) tik žaidžia kalba, nesiekia pakenkti adresato įvaizdžiui. Štai keli tokių įžeidimų pavyzdžiai: *tu toks kvailas, kad jei prasižiotum ką sakyti, liktum be žodžių* (angl. *you're so dumb, if you spoke your mind you'd be speechless*); *tau taip smirda iš burnos, kad žmonės net padeda ragelį* (*your breath smells so bad, people on the phone hang up*)²⁷. Kaip matyti, tokie pasakymai tam tikrose kultūrose, kontekstuose gali būti suprantami ne kaip grėsmė adresato įvaizdžiui, bet kaip adresanto šmaikštumo, išradingumo išraiška.

3. Trečia grupė – įžeidimai, kurie santykiškai galėtų būti įvardyti kaip *draugiškas traukimas per dantį* (angl. *friendly banter*). Tai toks adresanto kuriamas pasakymas, kuriame esama įžeidžių epitetų, tačiau kuris, ištartas tam tikrame kontekste, laikomas ne įžeidžiu, o atvirksčiai – reiškiančiu solidarumą, draugiškus santykius tarp kalbinio akto dalyvių²⁸. Pavyzdžiui, pasakymas *Labas, tu senas idiote!* būtų laikomas draugišku pasisveikinimu, jei būtų ištartas gerai pažįstamam draugui. Kitaip tariant, kai socialinis nuotolis ir santykinis galios skirtumas būtų itin maži.

Autoriai, atlikdami tyrimą, neanalizavo tų įžeidimų, kurie laikomi ritualiniais įžeidimais ar draugiškais apsižodžiavimais, bet analizavo tik tuos atvejus, kai įžeidimai priskirtini prie performatyvių pasakymų, kurių ilokucinis tikslas yra pakenkti adresato įvaizdžiui, nes toks kalbinis elgesys gali būti suprastas kaip kito asmens garbės ir orumo žeminimas, už kurį kalbėtojai gali būti pritaikyta teisinė atsakomybė. Verbališkai reiškiami įžeidimai tyrėjų taip pat suskirstyti į kelis tipus atsižvelgiant į tai, ką adresantas siekia pašiepti: fizinę išvaizdą, protinius gebėjimus, charakterį, elgesį, įsitikinimus, socialinius / šeimos santykius²⁹. Kaip matyti, vieni įžeidimai kreipiami į patį asmenį, o

25 Allan K, Burridge, *op. cit.*, p. 85.

26 *Ibid.*

27 *Ibid.*, p. 86.

28 *Ibid.*, 87.

29 Alan K., Burridge K., *op. cit.*, 78.

kiti – į to asmens aplinką (santykius). Tokius įžeidimų kreipimus į asmenį arba į jį supančią aplinką analizavo socialinės-psichologinės prieigos tyrėjai³⁰ tam, kad atskleistų, kaip yra formuojamas individo konceptas įvairiose kultūrose, ir buvo padaryta įdomi prielaida, kad individualistinėse kultūrose, t. y. tokiose kultūrose, kur individas suvokiamas kaip atskira visata, nepriklausomas nuo kitų, vertinamas pagal savo asmeninius pasiekimus, o ne socialinius ryšius, įžeidimai būna nukreipti į patį asmenį, pavyzdžiui, jo išvaizdą, charakterį, o kolektyvinėse kultūrose, t. y. tokiose kultūrose, kuriose individas vertinamas pagal jo turimas pareigas, atsakomybes tam tikroje bendruomenėje, pagal socialinius vaidmenis, kuriuose žmogus suvokiamas kaip neatsiejama bendruomenės dalis, įžeidimai turėtų būti nukreipti į tam asmeniui reikšmingus santykius³¹. Kadangi Lietuvos visuomenė yra kolektyvistiškesnė, nors pastebimos visuomenės slinktytis individualizmo link, be to politiniame diskurse vyrauja labiau individualizmas³², todėl, atliekant tyrimą, buvo ypatingas dėmesys kreipiamas į įžeidimus, orientuotus į asmenį, o ne į jam svarbią aplinką, socialinius santykius.

Taigi šiame straipsnyje įžeidimas suprantamas kaip toks šnekos aktas, kuris dėl sąsajų su emocijomis priskirtinas ekspresyvų grupei, o jo ilokucinė jėga yra pakenkti adresato įvaizdžiui ir šią jėgą kaip grėsmingą savo įvaizdžiui atpažįsta adresatas, kitaip tariant, įvyksta perlokucija. Įžeidimo sąvoka apima ir šmeižimo, ir įžeidimo sampratas. Tiek šmeižimu, tiek įžeidimu kenkiama asmens įvaizdžiui, žeminama asmens garbė ir orumas, o tai jau sukelia teisinės pasekmės ir lemia atsakomybę.

3. Atsakomybė už įžeidimą

Pagrindiniame šalies įstatyme – Konstitucijoje³³ įžeidimas minimas tik vieną kartą, tai yra Konstitucijos 62 straipsnio 3 dalyje nurodoma, kad Seimo narys už balsavimus ar kalbas Seime negali būti persekiojamas. Tačiau už asmens įžeidimą ar šmeižtą jis gali būti traukiamas atsakomybėn bendrąja tvarka. Tokiu būdu jau Konstitucijoje yra akcentuojama, kad net ir tautos atstovų negali apsaugoti imunitetas nuo įžeidimų. Tai, kad įžeidimo kategorija paminėta tik vieną kartą, nereiškia, kad Konstitucijoje yra ignoruojami galimi įžeidimai. Įžeidimas patenka į kitą teisinę kategoriją – orumą. Konstitucijos 21 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad žmogaus orumą gina įstatymas. To paties straipsnio 3 dalyje papildomai numatyta, kad yra draudžiama žmogų kankinti, žaloti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes.

Orumo samprata pakankamai išsamiai yra analizuota Lietuvos teisės mokslininkų darbuose. A. Vaišvila nurodo, kad teisė į orumą išsprasmina visų kitų asmens teisių atžvilgiu tuo, kad ji jas visas iš vidaus vienija ir legalizuoja: visos kitos asmens teisės yra

30 Rubini M., Semini G. R. Unfolding the concept of person by verbal abuse. *European Journal of Social Psychology*, 1990. Vol. 20, p. 463–474.

31 *Ibid.*, p. 464–465.

32 Imbrasaitė J. Vertybinės orientacijos ir politinis dalyvavimas Lietuvoje: individualistinė-kolektyvistinė dimensija. *Filosofija. Sociologija*, 2004. Vol. 2, p. 31.

33 Lietuvos Respublikos Konstitucija. Lietuvos Aidas, Nr. 220; 1992, Nr. 33–1014.

priemonės ir sąlygos formuoti asmens gebėjimui tinkamai gyventi visuomenėje.³⁴ O A. Taminskas ir G. Mesonis nurodo, kad negalima pažeisti žmogaus orumo nepažeidus jo konkrečios teisės ar laisvės³⁵. Taip pat išskirtina E. Venckienės pozicija, kuri nurodo, kad naudodamasis teisėmis, laikydamasis kitų visuomenės socialinių normų, asmuo įgyja subjektinę teisę į garbę ir orumą – į savo susikurtą, skirtingą nuo kitų visuomenės narių, individualų socialinį vertingumą. Jį ginant privalu atsižvelgti į konkrečios visuomenės, konkretaus laikmečio dorovės normas, nes asmens orumas kaip teisinė kategorija turi neginčijamą dorovinį aspektą, kuris nėra konstanta. Jis kinta priklausomai nuo vietos, laiko ir jo apsauga yra valstybės vidaus teisės uždavinys, priešingai nei žmogaus orumas, kuris yra demokratinės bendruomenės tikslas, todėl jo apsauga yra ir tarptautinės teisės uždavinys.³⁶

Įžeidimas, kaip neteisėta veika, įtvirtinta Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 155 straipsnyje buvo dekriminalizuotas 2015 06 25 įstatymu Nr. XII-1888 (nuo 2015 07 10).³⁷ Baudžiamoji atsakomybė gali kilti tik už šmeižimą, pagal sudėtį, numatytą Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 154 straipsnyje.

Nors baudžiamoji atsakomybė už įžeidimą ir yra panaikinta, už įžeidimą yra numatyta administracinė atsakomybė. Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso³⁸ 481 straipsnio „nedidelis viešosios tvarkos pažeidimas“ 1 dalyje nurodoma, kad administracinę atsakomybę užtraukia necenzūriniai žodžiai ar gestai viešosiose vietose, įžeidžiamas kibimas prie žmonių, kiti tyčiniai veiksmai, kuriais siekiama pažeisti viešąją tvarką ir žmonių rimtį. Papildomai, 507 ir 508 straipsniuose numatyta administracinė atsakomybė už valstybės politiko, valstybės pareigūno, valstybės tarnautojo ar viešojo administravimo funkcijas atliekančio asmens, statutinio valstybės tarnautojo, karo policijos ar žvalgybos pareigūno garbės ir orumo pažeminimą, kuris gali būti reiškiamas raštu, žodžiu, gestais, įžeidžiančiu, įžūliu, provokuojančiu ar kitokiu elgesiu.

Vis tik aktualiausias yra Lietuvos Respublikos civilinis kodekso³⁹ 2.24 straipsnio 1 dalis, kurioje nurodyta, kad asmuo turi teisę reikalauti teismo tvarka paneigti paskleistus duomenis, žeminančius jo garbę ir orumą ir neatitinkančius tikrovės, taip pat atlyginti tokių duomenų paskleidimu jam padarytą turtinę ir neturtinę žalą. Tai, kad garbės ir orumą galima pažeminti ne tik paskleidžiant tikrovės neatitinkančius duomenis, bet ir kitomis formomis bei už tai reikalauti turtinės ar neturtinės žalos atlyginimo, pažymima ir teismų praktikoje.

Vis tik, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (LAT) praktika orientuoja į tai, kad viešieji asmenys turi turėti aukštesnį tolerancijos standartą skleidžiamoms žinioms. Kaip yra

34 Vaišvila, A. Žmogaus orumas ir teisė į orumą teisinio personalizmo požiūriu (nuo statiškojo prie tampančiojo orumo sampratos). *Jurisprudencija*. 2005, t. 71(63): 49–61.

35 Taminskas, A.; Mesonis, G. Žmogaus orumas: konstitucinės refleksijos. *Jurisprudencija*. 2014, 21(4): 957–973.

36 Venckienė, E. The right to dignity: terminological aspects. *Jurisprudencija*. 2011, 18(1): 91–109.

37 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 155 ir 290 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymas. TAR, 2015-07-09, Nr. 2015-11179.

38 TAR, 2015-07-10, Nr. 2015-11216.

39 Žin., 2000, Nr. 74-2262.

nurodęs LAT, pagal formuojamą teismų praktiką šios kategorijos bylose viešas asmuo nesinaudoja tokiu pačiu garbės ir orumo gynimu kaip privatus asmuo. Viešo asmens kritika, kad ir kokia griežta ar kandi ji būtų, yra leistina. Todėl viešas asmuo turi pakęsti ir toleruoti apie jį skelbiamą (nors ir nevisiškai tikslią) informaciją ar nuomonę, kuri privatus asmuo galėtų vertinti kaip garbės ir orumo pažeidimą. Šiuo atveju sprendžiant dviejų konstitucinių vertybių – asmens garbės ir orumo ir teisės skleisti informaciją ir reikšti nuomonę – koliziją, pirmenybė teikiama šiai. Europos žmogaus teisių teismas ne vienoje byloje yra konstatavęs, kad viešo ir privataus asmens garbės ir orumo gynimo ribos skiriasi (*Obursehlich v. Austria*, 1991 m. ir kt.).⁴⁰ Taip pat LAT šioje pačioje byloje nurodė, kad teisė skleisti informaciją visuomenės informavimo srityje apima ir teisę vartoti tam tikras lingvistines bei literatūrines išraiškos priemones, kuriomis pateikiama informacija paryškiniama, abstrahuojama ar koncentruotai reziumuojama, jeigu šios lingvistinės ir literatūrinės priemonės nereiškia teisės skleisti informaciją ribų peržengimo. Spauda turi teisę ne tik skleisti žinias, bet ir pareikšti nuomonę apie vienus ar kitus įvykius, taip pat ir apie jo dalyvius. Šios visuomenės informavimo priemonių teisės ribojimas, nesant tam pakankamo teisinio pagrindo, reikštų grėsmę demokratinei santvarkai. Žurnalistinės veiklos netikslumus ir reiškiamą kritiką ar vertinimus turi pateisinti ir toleruoti asmenys, kurių veikla yra viešojo pobūdžio ir dėl savo padėties šie asmenys labiau pastebimi visuomenėje. Tai turi būti iškilesnė visuomenės dalis, kuri pati rodytų pavyzdį, jog suvokia šiuolaikinį spaudos ir kitų informacijos sklaidėjų vaidmenį kuriant ir palaikant demokratinės visuomenės modelio veiksmingumą ir pranašumą. Tokios nuostatos yra įtvirtintos Europos žmogaus teisių teismo ir LAT sprendimuose, taikant Konvencijos 10 straipsnį, pavyzdžiui, 1985 m. kovo 25 d. Basthold bylos sprendime (serija A Nr. 90) Europos žmogaus teisių teismas nurodė, kad spaudos laisvė suteikia visuomenei vieną geriausių būdų susidaryti nuomonę apie politinių lyderių idėjas ir požiūrius, todėl, teismo nuomone, politikams priimtinos kritikos ribos yra gerokai platesnės nei privatiems asmenims. Šiame sprendime taip pat nurodoma, kad politikų atžvilgiu neišvengiama žurnalistų ir visuomenės atidi analizė, detaliai vertinanti kiekvieną jų žodį ar poelgį, todėl jie turi demonstruoti daug didesnę tolerancijos laipsnį. Tokia praktika formuojama ir LAT sprendimuose.⁴¹

Žinoma, jei asmuo reikšdamas nuomonę tokiu būdu, forma ar priemonėmis, kurios akivaizdžiai žemina kito asmens garbę ir orumą, ir vien turėdamas tikslą kitą žmogų pažeminti, asmuo piktnaudžiauja savo teise reikšti nuomonę (CK 1.137 str. 3 d.), todėl privalo atlyginti asmeniui padarytą turtinę ar neturtinę žalą.⁴² Taip pat, būtina nepamiršti, kad pagal CK 6.263 straipsnio 1 dalį, kiekvienas asmuo turi pareigą elgtis rūpestingai, kad nedarytų savo veiksmis žalos kitiems asmenims. Pažeidus šią pareigą, yra pagrindas taikyti asmeniui civilinę atsakomybę.

40 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003 m. birželio 11 d. nutartis civilinėje byloje A. S. v. UAB (*duomenys neskelbtini*) (bylos Nr. 3K-3-687/2003).

41 *Ibid.*

42 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. spalio 17 d. nutartis civilinėje byloje L. K. v. A. S., *laikraščio „(duomenys neskelbtini)“ leidėjas – V. Ž. leidybinė įmonė „(duomenys neskelbtini)“* (bylos Nr. 3K-3-988/2001).

Vis tik lig šiol LAT akcentavo fakto ir nuomonės atskyrimą. LAT yra konstatavęs, kad, siekiant tinkamai atskirti žinių nuo nuomonės, svarbiausia yra įvertinti pateikiamo straipsnio kontekstą, autoriaus formuluotes, ar jo teikiama informacija yra suprantama kaip neginčytinas faktas, ar kaip jo asmeninis tam tikrų faktinių aplinkybių vertinimas. Žinios ir nuomonės atskyrimas yra fakto klausimas, kuris sprendžiamas tiriant ir vertinant byloje surinktų įrodymų visumą. Vertinant, ar paskleista informacija yra žinia, ar nuomonė, negalima apsiriboti atsietu pažodiniu paskleisto teksto traktavimu, kiekvienu atveju reikia atsižvelgti į teiginio kontekstą, paskelbimo (pasakymo, išspausdinimo ir kt.) aplinkybes ir pan. Darant išvadą dėl paskleistos informacijos pobūdžio, būtina atsižvelgti į visą kontekstą, kuriame ji pateikta, informacijos pateikimo konstrukciją, pagal kurią spręstina, ar autorius teikia informaciją apie su asmeniu susijusį faktą ką nors teigdamas, nurodydamas, ar pateikia savo tam tikrų duomenų subjektyvų vertinimą, kaip jis supranta teikiamus duomenis. Nuomonės ir faktus galima atskirti nustačius, ar sakiniai suformuluoti kaip teigimas, ar kaip pasiūlymas, dvejonė, abejonė, klausimas, ar dar kiotokia forma.⁴³

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad konstitucinė pareiga gerbti žmogaus orumą neabejotinai kyla ne tik valstybei, bet ir kitiems subjektams. Tai iš dalies patvirtina ir konstitucinė jurisprudencija, kurioje konstatuota, kad, pavyzdžiui, visuomeninis transliuotojas privalo atsakyti transliuoti programas ar laidas, kuriose yra įžeidžiami ar kitaip žeminami oponentai, kiti asmenys, kurie nors žmonės yra diskriminuojami dėl jų lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, kitaip yra pažeidžiamas žmogaus orumas, arba tai darantiems asmenims neleisti dalyvauti savo programose ar laidose; valstybė (jos įgaliosos institucijos) turi pareigą prižiūrėti, ar radijo ir televizijos transliuotojų (taip pat ir privačių) transliuojamos programos ir laidos nepažeidžia, be kita ko, žmogaus orumo, asmens teisių, laisvių ir teisėtų interesų.⁴⁴

Apibendrinant galima teigti, kad žodžio laisvė ir laisvas nuomonės reiškinys yra itin svarbios demokratinės vertybės ir politikai privalo susitaikyti su aukštesniu tolerancijos

43 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2016 m. kovo 10 d. nutartis civilinėje byloje *M. T. v. V. Č. ir UAB „Lrytas“* (bylos Nr. 3K-3-141-690/2016). Vis tik šioje byloje LAT nurodė, kad apeliacinės instancijos teismas pagrįstai teiginius („Jis vagia idėjas“; „Tai tiesiog eilinis „nachališkas“ stiliaus poelgis. Žmogaus, kurio atlikėjai vagia muziką, kuris kaip prodiuseris vagia idėjas. Nėra čia apie ką kalbėti. Čia kaip paimti „žulikėlių“ ir aiškinti, kad jis „žulikėlis“) kvalifikavo kaip žinių, o ne kaip nuomonę, įvertindamas tai, kad atsakovas kaip faktus paskleidė konstatuojamojo pobūdžio žinias (duomenis), atsižvelgdamas į straipsnyje cituojamų teiginių konstrukciją, atsakovo pavartotus žodžius, jų turinį; tai, kad atsakovo kalboje nevertojami sąlyginiai pasisakymai, klausiamojo pobūdžio teiginiai; jog atsakovai nepateikė viešai paskleistus duomenis patvirtinančių įrodymų ir pan. Nagrinėjamu atveju civilinė atsakomybė pagrįstai taikyta ir visuomenės informavimo priemonei, nes ji, disponuodama informacija apie ieškovui palankų teismo procesinį sprendimą, nepaisydama didesnio atsargumo, nuosaikumo poreikio, nepatikrinusi kito asmens skleidžiamos informacijos patikimumo, teisingumo, kritiškai neįvertinusi informacijos šaltinio (promogų pasaulio atstovo), paskleidė šio išsakytus teiginius, kurie laiktyni aiškiai žeminančio pobūdžio. LAT paliko galioti apeliacinės instancijos teismo sprendimą.

44 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gruodžio 21 d. nutarimas.

lygmeniu žinių apie juos skleidimu, tačiau tuo atveju, jei konkretūs adresantų pasisakymai yra nesusiję su informavimu, o tik tikslu pažeminti, įžeisti, taip pažeidžiant konkretaus asmens orumą, tuomet gali būti keliamas tokio adresanto atsakomybės klausimas.

4. Įžeidimų analizė

Medžiaga tyrimui, kaip jau buvo minėta įvade, rinkta iš „Tautos aikštės“ laidų.⁴⁵

Iš viso laidose gvildintos penkios temos. Ne visos temos yra vienodai aktyviai ir dažnai plėtojamos tiriamose laidose. Aktyviausiai diskutuojama socialinių reikalų ir valstybės valdymo temomis. Ne taip aktyviai diskutuota švietimo, medicinos, ekonomikos temomis, o pasyviausiai gvildinta žiniasklaidos tema – aptariama vienoje laidoje.

4. 1. Įžeidimų identifikavimo problemos

Atliekant kokybinį tyrimą, ne visus tiriamuosius vienetus, t. y. tiriamame diskurse sukurtus tokius tekstus, kuriais siekiama pakenkti adresato įvaizdžiui, buvo vienodai lengva išskirti: vieni tiriamame diskurse sukurti tekstai lengviau atpažįstami kaip grėsmingi adresanto įvaizdžiui, kiti – sunkiau. Paprastai tie adresantų sukurti tekstai, kurie nurodo patį adresatą verbaliniu arba neverbaliniu būdu ir jį neigiamai apibūdina, lengviausiai atpažįstami kaip įžeidūs, pavyzdžiui:

1) P1⁴⁶: *Jūs esat neišsilavinęs žmogus tiesiog.* (VVT2)
P2: *Taip, ačiū*⁴⁷.

2) P1: *Aš, tamsta V., galiu Jūsų paklausti: o už kiek parsiduosite, jeigu ir Jūs prekė?*
P2: *Jums – niekada.* (SR4)

45 Visos analizuotos 14 laidų pagal tematiką gali būti suskirstytos į šešias grupes:

- valstybės valdymo tema (pateikiant pavyzdžius koduojama VVT ir šalia nurodomas laidos numeris šioje teminėje grupėje): 1) Kaip vertinate pirmąsias Vyriausybės šimtą dienų: teigiamai ar neigiamai? (2013-03-21), 2) Ar išliks vedlės N. Venckienės „Drąsos kelias“ (2013-05-02), 3) Kas kaltas dėl to, kad ūkio ministrė neteko posto? (2013-05-30);
- švietimo tema (koduojama ŠT): 1) Ar Lietuvos aukštosios mokyklos yra bedarbių kalvė? (2013-03-07), 2) Ar įmanoma užtikrinti apsaugą mokyklose? (2013-04-11);
- medicinos tema (koduojama MT): 1) Ar reikia uždrausti abortus Lietuvoje? (2013-04-25), 2) Ar dovana gydytojui yra kyšis? (2013-05-23);
- socialinių reikalų tema (koduojama SRT): 1) Ar manytumėte darantys nusikaltimą, jei pirktumėte kontrabandinių prekių? (2013-02-21), 2) Ar yra teisingumas Lietuvoje? (2013-02-28), 3) Skalūnų dujos – leisti ar drausti? (2013-03-14), 4) Leisti ar drausti parduoti žemę užsieniečiams? (2013-04-04);
- ekonomikos tema (koduojama ET): 1) Ar naudinga Lietuvai įsivesti eurą 2015 metais? (2013-03-28), 2) Kuo labiau pasitikite: pensijų fondais ar sodra? (2013-04-28);
- žiniasklaidos tema (koduojama ŽT): 1) Ar žiniasklaida tinkamai atspindi visuomenės gyvenimą? (2013-05-09).

46 Trumpiniu P1 žymimas pirmas pašnekovas, P2 – antras pašnekovas etc.

47 Visų įžeidimų, rastų atlikus tyrimą, kalba netaisyta.

3) P1: *Išdavikai.*

P2: *O Jūs diktatorius, o Jūs diktatorius!* (SR4)

4) *Iš tikrųjų Jūsų gestikuliacija labai, labai blogai atrodot.* (VVT2)

5) *Sukčiai ir vagys!* (SRT3)

Kaip matyti iš pirmo pavyzdžio galima suprasti, kad į adresatą yra kreipiamasi antruoju daugiskaitos asmeniu ir šis apibūdinamas kaip neišsilavinęs siekiant sumenkinti jo žinias. Tai, kad šis šnekos aktas adresato buvo atpažintas kaip grėsmingas jo įvaizdžiu, galima suprasti iš to, jog adresatas ironiškai padėkoja. Antrasis pavyzdys taip pat rodo, kad kreipiamasi į konkretų adresatą (*tamsta V.*), kurio garbę ir orumą siekiama sumenkinti visuomenės akyse: adresantas kuria įžeidų tekstą klausdamas oponentės, už kiek ši parsiduotų, jei ir ji prekė bei tokiu būdu adresantę prilygindamas žemiausių socialinių klasių atstovėms. Įvykusi perlokucija šiame, taip pat kaip ir pirmame pavyzdyje, atpažįstama iš verbalinės adresato reakcijos: į įžeidų adresanto klausimą atsakoma *Jums – niekada*. Panašiai ir trečiame pavyzdyje reaguojama į įvaizdžiui grėsmingą šnekos aktą: pirmas pašnekovas savo oponentus pavadina *išdavikais* ir taip pavadindamas siekia šiuos sumenkinti visuomenės akyse, pažeminti, tačiau antras pašnekovas, atpažinęs pirmo pašnekovo sukurtą tekstą kaip grėsmingą jo įvaizdžiui, taip pat sukuria įžeidų tekstą ir pirmąjį pašnekovą pavadina diktatoriumi, t. y. priskiria šiam diktatoriams būdingas neigiamas savybes. Ketvirtas pavyzdys taip pat rodo, kad neigiamai yra apibūdinama konkretaus adresato išvaizda, tokiu būdu siekiant jį pažeminti, ir tai, kad adresatas atpažino šį adresanto siekį, galima suprasti iš to, kad adresatas ironiškai nusišypso. Iš penktojo pavyzdžio matyti, kad adresantas savo oponentus pavadina sukčiais ir vagimis, t. y. oponentams priskiria žemiausiems socialiniams sluoksniams būdingas neigiamas savybes. Tai, kad perlokucija įvyko, matyti iš to, jog salėje kilo šurmuly, kurį greit nuramino laidos vedėjas. Taigi 1–5 pavyzdžiuose pateikti šnekos aktai turėjo aiškią ilokucinę galią – pakenkti adresato įvaizdžiui, lokuciniame lygmenyje minėta ilokucinė galia pasireiškė trumpais teiginiais, kurie neigiamai apibūdino adresatą (pavyzdžiui, išsilavinimo stoką), priskyrė jam žemiausiems socialiniams sluoksniams priklausančių asmenų (pavyzdžiui, vagių, prostitučių) savybes.

Tokie šnekos aktai, kurių ilokucinė galia įžeisti yra lengvai atpažįstama adresatų, t. y. adresatai į tokį šnekos aktą iš karto reaguoja verbališkai (pavyzdžiui, taip pat sukuria įžeidų tekstą) arba neverbaliniu būdu (pavyzdžiui, ironiškai šypsosi), buvo lengvai išskirti kaip tiriamosios atkarpos. Tačiau, tirmojoje medžiagoje būta ir sunkiau atpažįstamų kaip grėsmingų kuriamam įvaizdžiui tiriamų atkarpų. Pavyzdžiui:

6) *Ne, tai aš manau irgi, kad čia yra demagogiška kalba, dėl to, kad... Na, visų pirma, yra manipuluojama tokiais dalykais kaip, kad... Na, mes negerbiam tada gyvybės, tai reiškia žudykime ir senelius, ir taip toliau.* (VVT3)

Kaip matyti iš šešto pavyzdžio, adresantas tekstą pirmiausiai pateikia kaip savo nuomonę. Tai matyti iš pasakymo lokucijos: kalbėtojas tekstą pradeda kurti nuo nuomonę reiškiančio veiksmazodžio *manau* ir anksčiau pasisakiusio oponento argumentų verti-

nimą pateikia kaip savo nuomonę, o ne, pavyzdžiui, neginčijamą tiesą. Kitaip tariant, jei adresantas būtų teigęs, pavyzdžiui, *čia yra demagogiška kalba*, jis oponento kalbą būtų apibūdinęs neigiama sąvoka, t. y. adresato kalbai būtų priskirtos demagogiškai kalbai būdingos neigiamos savybės, tačiau adresantas tokį oponento kalbos vertinimą pateikia kaip savo nuomonę, t. y. *aš manau <...>, kad čia yra demagogiška kalba*, o ne kaip tikrovės faktą. Tačiau svarbu pastebėti, kad toks adresanto sukurtas tekstas buvo supras tas ne kaip asmeninės nuomonės turėjimas ir reiš kimas, tačiau kaip įžeidimas. Tokią išvadą galima daryti iš to, kad vienas dalyvių, atstovaujančių opoziciją, bandė įsiterpti ir paprieštarauti tokiai adresanto nuomonei, tačiau laidos vedėjas neleido įsiterpti ir adresantas tęsė savo tekstą. Taip pat pasakymo ilokucinė jėga nėra lengvai atpažįstama kaip grėsminga adresato įvaizdžiui, tačiau iš to, kad nors tekstas yra sukurtas kaip vertinamasis, nuomonę reiškiantis teiginys, bet šio pasakymo propozicinis turinys yra atpažįstamas kaip neigiamai apibūdinantis adresatą, galima teigti, kad ir pats pasakymas yra įžeidus.

Taip pat būta atvejų, kai įžeidžiai kalbama ne apie asmenį, bet apie, pavyzdžiui, politinę partiją:

- 7) *Iš tikrųjų tai, tai, kad jie pateikė tiktai tiek įstatymų projektų, tai, tai rodo, kad jie tiesiog neturi resursų, žmogiškųjų išteklių ir galimybių tai daryti. Jie neturi patirties tai daryti. Ponas V. Ką jis, kokį įstatymo projektą galėtų jisai pateikt? Galėtų, aišku, pabandyt, bet, matyt, tai pakliūtų į tą kliedesių, kliedesių sferą.* (VVT2)

Kaip matyti iš septinto pavyzdžio, daugiskaitos trečiojo asmens įvardžiu *jie* įvardinama konkre ti politinė partija, kurios atstovus ir siekiama įžeisti. Kitaip tariant, šiame pavyzdyje aptariamas tekstas lokuciniame lygmenyje aiškiai neatskleidžia, kam jis yra adresuotas, tačiau tai yra suprantama iš laidos dalyvių neverbalinės kalbos: adresantas kuria šį tekstą, kuriuo siekiama sumenkinti adresato garbę, žiūrėdamas į savo oponentą, kuris priklauso tai politinei partijai, apie kurią kalbama. Be to, laidos vedėjui leidus kalbėti adresatui, šis sukūrė tekstą, įžeidžiantį aptariamojo teksto autorių. Kitaip tariant, šiame pavyzdyje aptariamą tekstą atpažino kaip grėsmingą savo įvaizdžiui ir kai tik laidos vedėjas davė progą į tai sureagavo verbaliniu būdu, t. y. įžeidė aptariamo teksto autorių.

Kaip paaiškėjo atlikus tyrimą, vieną šnekos aktą, laikytiną įžeidžiu, kartais sudaro ne vienas pasakymas, o kelių pasakymų, turinčių skirtingus propozicinius turinius, seka. Pavyzdžiui:

- 8) *Žinot, kaip iš jaučio mašinos neišmelši pieno, taip iš melo tiesos, ar ne? Ir įvardinti partiją, neturinčią jokios ideologijos, įvardinti draugų sambūrį, laikinų draugų sambūrį, įvardinti partiją, neturinčią jokio politinės partijos požymio pagal apibrėžimą... Jūs esate mokslininkas, pone G., puikiai suvokiate apie ką aš kalbu*

P2: *Aš paaiškinsiu*

P1: *Gerai, paaiškinsit man ir paaiškinkit pačiam sau. Mielai... Reiškia, nekilus iš jokios pasaulėžiūros, neturi jokios iš tos ideologijos išplaukiančios programos, kuri nusakytų tikslus, konkrečius tikslus bent keturiolikoje sričių [G. rodo kažkokį dokumentą, greičiausiai tą programą, ironiškai šypsosi], reiškia, bent keturiolikoje*

sričių, galiausiai, pagal struktūrą, neturi jokios partinės struktūros šalyje, jokiuose regionuose, ir, galiausiai, kaip pastebėjo gerbiamas kolega D., net ir narių neturite. (VVT2)

Kaip matyti, tai yra vientisa diskurso⁴⁸ atkarpa, žeminanti adresato garbę, orumą, menkinanti jo įvaizdį visuomenės akyse. Iš šiame pavyzdyje pateiktos teksto atkarpos matyti, kad jame esantys pasakymai perteikia du skirtingus propozicinius turinius (propozicinis turinys A aptariamame pavyzdyje pabrauktas, o likusi nepabraukta dalis – propozicinis B turinys):

A. Konkreti politinė partija, kuriai priklauso adresatas, neverta vadintis politine partija dėl priežasčių, kurias savo tekstu vardija adresantas.

B. Adresatas, būdamas mokslininkas, nesupranta kas yra politinė partija.

Kaip matyti, propozicijos šioje diskurso atkarpoje išsidėsčiusios tokia tvarka: A. B. A. ir tai rodo, kad vienas šnekos aktas, laikytinas įžeidžiu, yra sudarytas iš dviejų įžeidimų, t. y. propozicinių turinių A ir B.

Šiame darbe išrašant įžeidimus buvo susidurta su problema: kaip įžeidų šnekos aktą, vientisą diskurso elementą, pateikti taip, kad, viena vertus, būtų matyti, jog tai vienas diskurso elementas, kita vertus – kad tą vieną diskurso atkarpą, vieną šnekos aktą sudaro ne vienas įžeidimas, o keli pasakymai, turintys kelis skirtingus propozicinius turinius, tačiau tą pačią ilokucinę galią – pakenkti adresato įvaizdžiui. Taigi buvo nuspręsta toje pačioje diskurso atkarpoje esančius skirtingus, įžeidžius propozicinius turinius teigiančius pasakymus laikyti ne vienu įžeidimu, nors ir esančius toje pačioje diskurso atkarpoje ir sudarančius vieną tekstą, tačiau atskirais, o šiame darbe aprašant tokius, t. y. vienoje diskurso atkarpoje esančius įžeidimus, kurių propoziciniai turiniai skirtingi, kiek įmanoma labiau aptarti diskurso aplinką, kurioje buvo sukurtas šnekos aktas, laikytinas įžeidžiu.

Taigi tiriamieji vienetai buvo išskiriami ne visi vienodai lengvai: ilokucinė šnekos akto, siekiančio pakenkti adresato įvaizdžiui, galia, kaip buvo matyti, pavyzdžiui, šeštame pavyzdyje, gali silpnai atsispindėti pasakymo lokucijoje, taip pat įvykusi perlokucija, kaip buvo matyti 1–5 pavyzdžiuose, gali būti atpažįstama tiek iš verbalinės ar neverbaliinės adresatų reakcijos, tiek, kaip buvo matyti septintame pavyzdyje, iš vėliau tiriamame diskurse pasireiškiančių įvykių. Tačiau, nors ir sunkiai atpažįstami, tačiau visi aukščiau nurodyti pavyzdžiai yra įžeidimai, nėra susiję su tikslu informuoti visuomenę, todėl visi šie įžeidimai gali lemti atsakomybę teisine prasme.

4. 2. Bendra tyrimo rezultatų apžvalga

Ištyrus 1260 minučių vaizdo įrašų, užfiksuoti 149 tiek verbališkai, tiek neverbališkai išreikšti įžeidimai. Rezultatai pateikti pirmoje lentelėje:

48 Pasirinkta sąvoka *diskurso*, o ne *teksto* atkarpa todėl, kad, kaip matyti pirmame pavyzdyje, yra ne tik sakomas tekstas, bet įvairūs neverbaliniai veiksmai, pavyzdžiui, rodymas į lapus – neverbalinė reakcija į įžeidų verbalinį pasakymą.

1 lentelė. Įžeidimų skaičius pagal aptariamą temą

Eilės nr.	Aptariama tema	Įžeidimų skaičius
1.	Valstybės valdymo	68
2.	Švietimo	0
3.	Medicinos	13
4.	Socialinių reikalų	62
5.	Ekonomikos	3
6.	Žiniasklaidos	3
Iš viso:		149

Kaip matyti iš pirmos lentelės, daugiausia įžeidžių tekstų buvo sukurta diskutuojant valstybės valdymo ir socialinių reikalų temomis ir nei vienas šnekos aktas, laikytinas įžeidžiu, nebuvo sukurtas aptariant švietimo temą. Nors ne visos temos aptiriamos vienodai aktyviai (pavyzdžiui, socialinių reikalų temą gvildeno keturios laidos, ekonomikos – dvi), tačiau vis tiek yra ryški tendencija įžeidžių tekstą sukurti aptariant valstybės valdymo ar socialinių reikalų temas. Nėra lengva vienareikšmiškai atsakyti į klausimą, kodėl taip yra, tačiau viena iš priežasčių galėtų būti ta, kad aptariant šias temas dalyvavo labai įvairaus išsilavinimo asmenys: ūkininkai, kaimo bendruomenių pirmininkai, politologai, Seimo nariai etc.

Nusprendus atsižvelgti į įžeidžių pasakymų propozicinį turinį, rasti 149 įžeidimai, kurių vienas buvo neverbalinis: kalbant adresantui, šio oponentas pašaipiai mėgdžiojo kalbančiojo rankų judesius, pašaipiai juokėsi. Įdomu pastebėti, kad asmuo, kuris šaipėsi iš kalbančiojo, visuomenėje užima aukštesnį socialinį statusą negu kalbantysis, o išsilavinimas jų vienodas. Be to, pašaipiai mėgdžiojantis kalbantįjį yra gerokai už jį vyresnis. Deja, kamerų nebuvo užfiksuota neverbalinė kalbančiojo reakcija į įžeidžius gestus, tačiau iš to, kad oponentui pašaipiai pavaizdavo kalbančiojo rankų judesius, t. y. gestikuliaciją, šio kalbėjimas truputį pradėjo strigti, galima spręsti, kad oponento intencija įžeisti buvo atpažinta adresato, tačiau adresatas ne atsakė įžeidimu į šį įžeidimą, o toliau tęsė pradėtą mintį.

Primintina, kad įžeidimai gali būti skirstomi į tiesioginius ir kontekstinius. Tiesioginiais įžeidimais šiame tyrime vadinami tie tiriamojo diskurso dalyvių sukurti tekstai, kurie kaip vientisos diskurso atkarpos, t. y. kaip susidedantys ne tik iš pasakymo lokucijos, bet ir prozodikos, neverbalinių ženklų, gali būti atpažįstami kaip įžeidūs ir kituose kontekstuose. Pavyzdžiui:

- 9) *Ar Jūs skaitėt Konstituciją? Pasiskaitykite, ponas Š., jeigu čia mokot kitus gyventi.* (SRT4)
- 10) *Jūs savo pasakas ką tik papasakojot.* (SRT3)
- 11) *Bent jau paskaitykite ką nors prieš kalbėdama.* (SRT4)

Kaip matyti devintame pavyzdyje, į adresatą kreipiamasi pavarde ir šio pasakymo propozicinis turinys teigia, jog adresatas, būdamas politikas, nėra skaitęs Konstitucijos, o toks pasakymas yra suprantamas kaip grėsmingas jo įvaizdžiui. Dešimtas pavyzdys rodo, kad adresantas adresato nuomonę laiko pasakomis, t. y. išgalvotomis ir pramanytomis

istorijomis. Panašiai ir vienuoliktas pavyzdys implicitiškai teigia, jog adresatė neišmano kalbamo dalyko. Taigi 9–11 pavyzdžiai rodo įžeidimų, šiame tyrime vadinamų tiesioginiais, nepriklausomybę nuo konteksto. Kitaip tariant, tas pats pasakymas, pavyzdžiui, *pasiskaitykite ką nors prieš kalbėdama*, gali būti suprastas kaip įžeidus ne tik politiniame, bet ir kitame kontekste.

Tie įžeidimai, kurie suprantami kaip įžeidimai tik tiriamame politiniame diskurse, šiame darbe vadinami kontekstiniais. Pavyzdžiui:

- 12) *Ir tos nekompetencijos, tai yra ne nekompetencija, tai yra mąstymas ne ta kryptimi. Ir žmonės tiesiog nežino naujų būdų kaip spręsti problemas.* (VVT3)
- 13) *nerieketų klaidinti, vat per tokius visuomenės klaidinimus ir susiformuoja neigiama nuomonė.* (MT1)
- 14) *Pirmiausia, iš tikrųjų, labai yra senas jūsų partijos apibrėžimas, labai senas yra, ir pasenęs, iš tikrųjų, yra.* (VVT2)

12 pavyzdys rodo, kad toks pasakymas, ištartas kitame kontekste, nebus suprastas kaip įžeidimas, tačiau tik šiame tiriamame diskurse buvo suprastas kaip įžeidimas dėl to, kad adresatas tokį pasakymą atpažino kaip grėsmingą savo įvaizdžiui ir todėl vėliau, tame pačiame tiriamame diskurse, tik kitoje jo atkarpoje, įžeidžia šio, aptariamo teksto autorį. Panašius atvejus rodo 13 ir 14 pavyzdžiai, t. y. tokius pasakymus kaip grėsmingus savo įvaizdžiams atpažįsta tik konkretūs adresatai, dalyvavę tiriamame diskurse. Tokie pasakymai, kurie tik šiame, tiriamame diskurse, suprantami kaip žeminantys adresato garbę, orumą šiame darbe aprašomame kokybiniame tyrime, vadinami kontekstiniais įžeidimais. Tiesa, kartais būna sunku priskirti įžeidimus vienai ar kitai kategorijai net ir atsižvelgus į prozodiką, neverbaliką ir šiame straipsnyje pateiktas tiesioginių ar priklausomų nuo konteksto įžeidimų sąrašas gali būti koreguojamas, tačiau tendencija, kad labiau dominuoja tiesioginiai įžeidimai, yra ryški.

Tiesa, būtina pabrėžti, kad tiesioginiai įžeidimai yra ne vienodo Tiesiogiškumo lygio: vieniems būdingesnė tokia verbalinė raiška, kurioje dominuoja disfemizmai⁴⁹, kitiems būdingesni neverbaliniai ar prozodiniai elementai (pavyzdžiui, ironiškas arba pakeltas balso tonas), dar kiti yra diskurso atkarpos: tai gali būti tiek pats adresanto kuriamas tekstas, kurį sudaro keli propoziciniai įžeidžių pasakymų turiniai (žiūrėti 8 pavyzdį), kai kuriais atvejais – ir neverbalinė raiška ar ryškūs prozodiniai elementai, tiek adresanto ir adresato sukurtas tekstas kaip viena nuosekli diskurso atkarpa.

Tiesiogiškumo raišką, kuriai būdinga disfemistinė verbalika, atskleidžia šie pavyzdžiai:

- 15) *„Drąsos sambūris“, aš tikrai niekada nevodinsiu partija, nors turime formaliai partiją.* (VVT2)
- 16) *Jie nori ką nors parduoti tegu parsiduoda, o mūsų tikslas paklausti Lietuvos*

49 Disfemizmas – žodis ar frazė, vartojama įžeidžiančia konotacija (Allan, Burrdge, 2006, 31).

žmonių, ar žemė tapo šliundra, preke ir dar kitokia bjauri. (SRT4)

17) *Pridėsiu: politinis sukčius. Čia tarp kitko. (SRT4)*

Kaip matyti iš 15 pavyzdžio, politinė partija menkinamai vadinama *sambūriu* tokiu būdu šiai politinei partijai priklausantys asmenys yra apibūdinami kaip trumpam laikui susitelkę į grupę, o tai suprantama kaip įžeidimas šios politinės partijos nariams. 16 pavyzdys oponentus menkinamai apibūdina kaip *norinčius parsiduot*, o tai yra aliuzija į žemiausio socialinio sluoksnio atstovus, kitaip tariant, kalbėtojas kurdamas 16 pavyzdyje pateiktą tekstą implicitiškai teigia, kad oponentai priklauso šiai žemiausiajai socialinei klasei. 17 pavyzdys rodo, kad adresatas yra vadinamas *sukčiumi*, t. y. kalbėtojas oponentui priskiria visas neigiamas savybes, būdingas sukčiams ir tokiu būdu įžeidžia adresatą. Kaip jau buvo minėta, esama ir tokių tiesioginių įžeidimų apraiškų, kurioms būdingesnė neverbalika ar prozodika, pavyzdžiui:

18) *O Jūs esat labai išsilavinęs ir atstovaujate „Drąsos keliui“.* (VVT2)

19) *Jūs norit priimkit šitą faktą, norit užsimerkit va taip, kaip arkliai keliaukit apakę* (SRT4)

Pavyzdys 18 rodo ironišką adresanto kalbėjimą: šis sakinyss buvo pasakytas ironiška balso intonacija ir tokiu būdu buvo teigiami priešingi dalykai, t. y. adresantas teigė, kad adresatas yra neišsilavinęs, o sakydamas 19 pavyzdyje pateiktą tekstą adresantas vartojo ir neverbalinius ženklus – vaizdavo apakusius arklius rankomis užsidengdamas akis ir garsiai juokėsi. Kitaip tariant, 19 pavyzdys rodo neverbalikos vartojimą pasakymo ilokucinei jėgai sustiprinti.

Tai pat tiesioginiai įžeidimai gali būti atpažįstami kaip diskurso atkarpos:

20) P1: *Visais laikais šitie vertėjai politikams yra neišvengiami, tik reikia, kad politikas nebūtų Brežnevo lygio.*

P2: *Ko aš Jums ir linkiu.* (VVT3)

21) P1: *Ką, meras nežino, kokiuose kiemuose benziną kontrabandinį pilsto? Ką, nežino, kokioj situacijoj, kur yra kontrabandinės cigaretės? Ką, nežino? Ką, ne šitie verslininkai remia tuos politikus? Ką, ne šitų politikų sūnūs*

P2: *Šypsosi*

P1: *Pagėgių vicemero sūnus su kontrabanda? Buvo kalba, kad Tauragės buvusio mero sūnus su kontrabanda. Atsitiktinumas? Ką, Alytaus meras atsitiktinai karaliaus sūnui, kontrabandos karaliui, sūnui nuomoja tokį didžiulį namą ir atsiranda reiškiasi ryšiai*

P3: *Buęs.*

P1: *Buęs, aš kalbu, jo, buęs, reiškia, meras. Štai apie ką mes kalbam. Du tūkstantis septintais metais aš rengiau raportą Europos Parlamentui. Ir mes palygi-*

nom situaciją kontrabandos ir sienos apsaugos ir muitinės Lenkijos ir Lietuvos sienos, tenai. Ir štai diskusijose iškilo. „Mielieji mano“, sakė, „susitvarkykite visų pirma politikų, valdininkų ir kitų pareigūnų atsakomybę už kontrabandos srautus. Ir kitur kur kainos skiriasi, sutvarkykite šitą dalyką“. O ką šiandien aš pamačiau? Nežinau, ką jaučiate jūs. Kai Jūs paminėjote A8 automobilį aš žiūrėjau į K.

P2: Šypsosi.

P1: Kodėl antro automobilio nepatikrino? Ir ar daug Pagėgiuose žmonių važinėja lexusais ir tokiais automobiliais? Tai yra tiesioginis pavyzdys, kaip žmogus gali turėti realių ryšių su kontrabanda. (SRT1)

20 pavyzdyje yra pateikta diskurso atkarpa – dialogas. Pašnekovas P1, žiūrėdamas į pašnekovą P2, teigia, jog politikui reikia būti ne Brežnevo lygio ir iš to, kad ši tekstą adresantas sako žiūrėdamas į konkretų adresatą, galima daryti išvadą, kad būtent adresatas yra pirmojo pašnekovo apibūdinamas Brežnevo lygio politiku tokiu būdu siekiant šį įžeisti. Tačiau antrasis pašnekovas, tokią šnekos akto ilokucinę jėgą atpažinęs kaip įžeidžią, siekia sumenkinti pirmojo pašnekovo garbę: sakydamas *ko aš Jums ir linkiu*, antrasis pašnekovas tą patį propozicinį turinį nukreipia nuo savęs į pašnekovą tokiu būdu šį sumenkindamas, t. y. palinkėdamas pačiam nebūti Brežnevo lygio politiku. 21 pavyzdys, taip pat kaip ir 20 pavyzdys – diskurso atkarpa. Tai, kad pirmojo pašnekovo žodžiai yra skirti antrajam pašnekovui matyti iš to, kad šis juos atpažįsta kaip grėsmingus savo įvaizdžiui, nes yra neverbališkai sureaguojama – antrasis pašnekovas kelis kartus ironiškai nusišypso. Tyrimo autorių nuomone, įžeidimas šiame aptariamame pavyzdyje pasireiškia tik paskutiniame šioje diskurso atkarpoje pirmojo pašnekovo sakinyje, kai šis teigia, jog antrasis *gali turėti realių ryšių su kontrabanda*, o toks rimtas kaltinimas antrajam pašnekovui, kurio užimamas socialinis vaidmuo yra svarbus, laikomas grėsmingu jo kuriamam įvaizdžiui, žemina šį visuomenės akyse.

Atlikus tyrimą, tiesioginių įžeidimų buvo rasta kelis kartus daugiau negu kontekstinių, tačiau tiek tiesioginių įžeidimų, tiek priklausančių nuo konteksto įžeidimų kategorijose rasta daugiausia įžeidimų, orientuotų į adresato įsitikinimus, o mažiausia – į adresato charakterį ir išvaizdą. Duomenys apibendrinti antroje lentelėje.

2 lentelė. Įžeidimų skirstymas pagal įžeidimo aspektą

Įžeidimo aspektas	Tiesioginiai įžeidimai	Kontekstiniai įžeidimai
Išvaizda	1	0
Protiniai gebėjimai	17	1
Charakteris	2	1
Elgesys	47	5
Įsitikinimai	48	15
Soc. aplinka	10	2
Iš viso:	125	24
Iš viso: 149		

Kaip matyti iš antros lentelės, kontekstinių įžeidimų rasta gerokai mažiau (24) negu tiesioginių (125).

Adresato išvaizda kaip įžeidimo aspektas tiesiogiai įžeidžiant oponentą pasirenkamas tik vieną kartą (žiūrėti 4 pavyzdį). Kontekstinių įžeidimų grupėje charakteris kaip įžeidimo aspektas pasirenkamas vieną kartą ir šis aspektas įžeidžiamas neverbaliniu būdu, kuris jau aptartas šios dalies pradžioje, o tiesioginių įžeidimų grupėje charakteris kaip įžeidimo aspektas pasirenkamas du kartus:

22) *Jums linkiu sveikatos ir ramių nervų.* (SRT3)

23) *K1: Jūs ne stribo palikuonis esat pagal pavardę?*

K2: Ne, ne.

K1: Manau, kad panašus.

K2: Priešingai, iš tikrųjų priešingai yra.

K1: Nes iš tikrųjų Jūsų gestikuliacija labai, labai blogai atrodot. (VVT2)

Iš 22 pavyzdyje pateikto pasakymo galima spręsti, kad adresantas, adresatui linkėdamas sveikatos ir ramių nervų implicitiškai teigė, kad šiam trūksta minėtųjų savybių, o tokią išvadą adresantas padarė todėl, kad matė šio elgesį laidoje: jis nuolat pertraukinėjo kitus pašnekovus, įsiterpdavo kitiems kalbant, todėl adresantas oponentą charakterizavo kaip neturintį stiprių nervų bei stokojančią sveikatos. 23 pavyzdyje pateiktoje diskurso atkarpoje matyti, kad pirmasis kalbėtojas pašiepia savo oponento polinkį aktyviai gestikuluoti ir šią charakterio savybę sieja su *stribaus*, jų palikuonimis, kitaipariant savo oponentui priskiria tas charakterio savybes, kuriomis, šio nuomone, pasižymėjo Lietuvoje egzistavusi ir itin nemėgstama socialinė grupė.

Protiniai gebėjimai kontekstinių įžeidimų grupėje įžeidimų aspektu pasirinkti vieną kartą:

24) *Tai kaip politikui reiktų tokius dalykus žinot* (SRT1)

Kaip matyti iš 24 pavyzdžio, adresantas pirmiausiai implicitiškai teigia, kad adresatas, būdamas politikas, nežino tam tikrų dalykų, kuriuos žinoti turėtų ir toks propozicinis aptariamo pasakymo turinys, t. y. kad adresatas neišmano to, ką išmanyti turėtų, menkina šį visuomenės akysė.

Taip pat socialinė aplinka kontekstinių įžeidimų grupėje pasirenkama įžeidimo objektu du kartus:

25) *Buvo atiminėjama būtent ponios V. neliečiamybė aš sėdėjau tarp, tarp šitų visų „Drąsos kelio“ ir N. V. gerbėjų, tai aš tikrai jaučiaus kaip apgulties sąlygom, nes ten buvo baisus rėkimas ir taip toliau.* (VVT2)

26) P1: *tai yra neįdomu, suprantat, man, kaip apžvalgininkui, ši byla, kuri jau teisme buvo pralaimėta keliolika kartų, ir neteisingai apkaltinti buvo išteisinti, man asmeniškai jau nebeįdomi.*

P2: *iš to neįdomumo Jūs čia. (VVT2)*

Kaip matyti iš 25 pavyzdžio, adresantas asmenis, palaikančius adresato politinę partiją, aptaria negatyviai, t. y. šiuos apibūdina kaip nekultūringus, nemokančius tinkamai elgtis viešose vietose, o 26 pavyzdyje pirmasis pašnekovas tam tikrą bylą ir su ja susijusius asmenis – situaciją, su kuria glaudžiai siejama politinė partija, kuriai priklauso antrasis pašnekovas, apibūdina kaip neįdomią. Kitaip tariant, 25 ir 26 pavyzdžiuose asmenys yra parodomi kaip priklausantys toms socialinėms aplinkoms (pavyzdžiui, nemandagiems ir nekultūringiems asmenims), apie kurias neigiamai atsiliepia adresantai.

Abiejose įžeidimų grupėse, t. y. tiek tiesioginiuose, tiek kontekstiniuose, dažniausiu įžeidimų aspektu pasirenkami įsitikinimai. Pavyzdžiui:

27) *mane tiesiog liūdina kolegės, reiškia, tokia vaikiška teorija. (VVT2)*

28) *aišku, galima svaitytis ir sakyti, kad šiandien politikai yra susiję, bet reikėtų tuos faktus dėti ant stalo, nešti į prokuratūrą. (SRT1)*

29) *Tai iš tiesų skamba labai gražiai, bet aš šitoj... Šitoj atkarpoj norėčiau kalbėt faktais ir skaičiais, o ne, o neee emocijom spekuliuoti. (MT1)*

30) *Žinot, aš eidamas į šią laidą nežinojau, kad politinės partijos yra grėsmė demokratijai. Sužinojau tik dabar iš Jūsų. (SRT1)*

31) *Ir įdomiausias, aišku, M. visas tas kampas, kad čia lygtai savivalda atsako. (SRT1)*

32) *Švedas atvažiavo į Lietuvą. Toks drąsus žmogus į tokią bailių šalį, kuris žino, kad 95 procentai nupirkto žiniasklaidos, ir straipsnių nupirktų. (ŽT1)*

27–29 pavyzdžiai iliustruoja kontekstinius įžeidimus, kur asmens įsitikinimai yra menkinami: 27 pavyzdyje adresantas savo kolegės įsitikinimus, kuriuos kalbėtojas savo tekste vadina *teorija*, apibūdina kaip vaikiškus, t. y. kaip naivius. 28, panašiai kaip ir 29 pavyzdyje, neigiamai apibūdinami prieš tai oponentų išsakyti argumentai, nuomonė kalbamu dalyku, kuri 28 pavyzdyje apibūdinama kaip svaiciojimai, o 29 pavyzdyje – emocijų spekuliacija. Kaip kontekstinių, taip ir tiesioginių įžeidimų grupėje, t. y. 30–32 pavyzdžiai, yra menkinami oponento įsitikinimai: 30 pavyzdyje adresantas teigia, kad oponentas politines partijas apibūdina kaip grėsmę demokratijai, nors pats adresatas taip ir neteigė, tačiau adresantas šio mintį suprato kaip apibūdinančią politines partijas neigiamai.

31 pavyzdyje adresantas oponento įsitikinimus vadina *įdomiais*, tačiau iš adresanto balso intonacijos galima suprasti, kad šis ironiškai sako šiame pavyzdyje nagrinėjamą tekstą, todėl galima teigti, kad adresantas implicitiškai teigia, jog oponento įsitikinimai

yra nepagrįsti ir netikėti. 32 pavyzdyje taip pat tekstas kuriamas ironiškai norint adresatą apibūdinti ne kaip protingą ir išsilavinusį, bet atvirkščiai – kvailą ir nieko neišmanantį apie Lietuvą. Taigi dažniausiai tirtame diskurse buvo siekiama įžeisti asmenis jų įsitikinimus pasirinkus įžeidimo objektu. Turint galvoje, kad tiriamas Lietuvos politinis diskursas, gausus įžeidimų orientavimas į įsitikinimus tiriamame diskurse yra visiškai suprantamas, nes politinio diskurso dalyvių vienas ryškiausių bruožų yra būtent jų įsitikinimai, pažiūros, o ne, pavyzdžiui, išvaizda.

Analizuotos politinių debatų laidos yra politinio diskurso žiniasklaidoje dalis, o tai reiškia, kad jos ne tik skleidžia informaciją, bet ir formuoja visuomenės nuomonę, daro jai įtaką. Kitaip tariant, politinis diskursas, kaip ir bet koks kitas diskursas žiniasklaidoje, ne tik informuoja, bet ir transformuoja visuomenę. Išanalizavus tiriamąją medžiagą, paaiškėjo, kad analizuotose diskusijų laidose yra gausu įžeidimų, kur vieni įžeidžiantys asmenys skatina kitus asmenis lygiuotis į juos ir jie diskusijoje taip pat pradeda naudoti vienos ar kitos formos įžeidimus. Tokiu būdu laidos vedėjui nestabdant įžeidimų, visa diskusija persismelkia įžeidimų gausa, kuri netikėtai gali būti traktuojama savotiška norma politinio (ir ne tik) turinio laidose, nors už tokius įžeidimus ir gali būti pritaikyta atsakomybė teisine prasme, nes išdėstytais įžeidimais nėra siekiama informuoti, o siekiama tik pažeminti adresatus, pažeisti jų orumą.

4. Išvados

Atlikus 149 įžeidimų „Tautos aikštės“ keturiolikoje laidų kokybinę analizę, galima daryti tokias išvadas:

1. Tiriamojo diskurso dalyviai labiausiai linkę įžeisti vienas kitą verbaliniu būdu: neverbalinių įžeidimų pasitaikė vienas, taip pat rasti keli atvejai, kai adresantas, sakydamas įžeidų tekstą, pasakymo ilokuciją dar sustiprina gestais. Tačiau verbalinių įžeidimų dominavimas Lietuvos politiniame diskurse – akivaizdus.
2. Lietuvos politiniame diskurse labiau dominuoja tiesioginiai įžeidimai, t. y. tokie, kurių ilokucinė jėga pakenkti adresato įvaizdžiui gali būti atpažįstama ir kituose kontekstuose. Tiesiogiskumas reiškiamas keliais lygiais: verbaliniu (dominuoja disfemizmai), neverbaliniu (prozodika, kūno kalba), diskurso (adresanto ir adresato sukurtas tekstas kaip vientisa diskurso atkarpa, adresanto sukurtas tekstas, turintis kelias propozicijas, neigiamai apibūdinančias adresatą).
3. Dažniausiai tiriamame diskurse adresantai siekia sumenkinti adresato įsitikinimus ar elgesį, rečiausiai – išvaizdą. Taip gali būti dėl to, kad politinio diskurso dalyvių pažiūros, įsitikinimai yra svarbi jų kuriamo įvaizdžio dalis – svarbesnė negu išvaizda ar charakterio bruožai.
4. Teisinė atsakomybė kyla tada, kai pateikta informacija siekiama ne informuoti visuomenę, o tiesiog įžeisti asmenį. Analizuoti įžeidimai iliustruoja, kad už daugelį įžeidimų galėtų būti taikoma atsakomybė teisine prasme, tačiau ji nebuvo pritaikyta. Tokiu būdu atliktas tyrimas iliustruoja, kad politinio diskurso laidose, kurios yra populiarios – gausu netoleruotinių įžeidimų. Įžeidimams besikartojant, jų nestab-

dent, įžeidimų daugėja – susidaro nebaudžiamumo už įžeidimus įspūdis. Taip įžeidimai tampa toleruojama norma. Norma tampa ir žemas politinės kultūros lygis.

Literatūra

- Lietuvos Respublikos Konstitucija. Lietuvos Aidas, Nr. 220; 1992, Nr. 33-1014.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gruodžio 21 d. nutarimas.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2016 m. kovo 10 d. nutartis civilinėje byloje *M. T. v. V. Č. ir UAB „Lrytas“* (bylos Nr. 3K-3-141-690/2016).
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003 m. birželio 11 d. nutartis civilinėje byloje *A. S. v. UAB (duomenys neskelbtini)* (bylos Nr. 3K-3-687/2003).
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. spalio 17 d. nutartis civilinėje byloje *L. K. v. A. S., laikraščio “(duomenys neskelbtini)” leidėjas - V. Ž. leidybinė įmonė “(duomenys neskelbtini)”* (bylos Nr. 3K-3-988/2001).
- Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. TAR, 2015-07-10, Nr. 2015-11216.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 155 ir 290 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymas. TAR, 2015-07-09, Nr. 2015-11179.
- Lietuvos Respublikos administracinių nusizengimų kodeksas. Žin., 2000, Nr. 74-2262.
- Allan, K., Burrige, K. *Forbidden words. Taboo and the censoring of language.* Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Austin, J. L. *How to do things with words?* Oxford: Oxford University Press, 1975
- Bousfield, D. *Impoliteness in interaction.* New York: Pantheon Books, 1984.
- Brown, P., Levinson, S. C. *Politeness: some universals in language usage.* Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Chapelle, C. A. *The encyclopaedia of applied linguistics.* Oxford: Wiley – Blackwell, 2013.
- Cohen, D., Bowdle, B., Nisbett, R., Schwartz, R. *Insult. Aggression and the Southern culture of honor: an experimental ethnography.* *Journal of Personality And Social Psychology*, 1996, vol. 70, p. 945–960.
- Gabriel, Y. *An introduction to the social psychology of insults in organisation.* *Human Relations*, 1998, vol. 51, p.1329–1354.
- Goffman, E. *Interaction ritual. Essays on face – to – face behavior.* New York: Pantheon Books, 1982.
- Imbrasaitė, J. *Vertybinės orientacijos ir politinis dalyvavimas Lietuvoje: individualistinė – kolektyvinė dimensija.* *Filosofija. Sociologija*, 2004, vol. 2, p. 26–32.
- Koženiauskienė, R. *Retorika. Iškalbos stilistika.* Vilnius: Mokslo ir Enciklopedijų Leidybos Institutas, 2001.
- Neu, J. *Sticks and stones. The philosophy of insults.* Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Pečiulis, Ž. *Televizijos žurnalistika.* Vilnius: Vilniaus Universiteto Leidykla, 2002.
- Rubini, M., Semin, G. R. *Unfolding the concept of person by verbal abuse.* *European Journal of Social Psychology*, 1990, vol. 20, p. 463–474.
- Searle, J. R., 1968. *Austin on locutionary and illocutionary acts.* *The Philosophical Review*, 1968, vol. 77, p. 405-424.
- Searle, J. R. *Expression and meaning. Studies in the theory of speech acts.* Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
- Taminskas, A.; Mesonis, G. *Žmogaus orumas: konstitucinės refleksijos.* *Jurisprudencija*. 2014, 21(4): 957–973.

- Vaišvila, A. Žmogaus orumas ir teisė į orumą teisinio personalizmo požiūriu (nuo statiškojo prie tampančiojo orumo sampratos). *Jurisprudencija*. 2005, t. 71(63): 49–61.
- Venckienė, E. Therightt dignity: terminological aspects. *Jurisprudencija*. 2011, 18(1): 91–109.
- Zaikauskas, E.,. Leksinis, gramatinis bei pragmatinis performatyvumo pobūdis. *Kalbotyra*, 2000, vol. 1, p., 157–162.
- Župerka, K.. Tekstas etinės stilistikos požiūriu. *Žmogus ir Žodis*, 2005, vol. 1, p. 25–28.

INSULTS IN LITHUANIA`S POLITICAL DISCOURSE AND LIABILITY FOR INSULT

Eglė Žurauskaitė, Evaldas Klimas, Lithuania

Summary. *The purpose of this article is to present research on insults in Lithuania`s political discourse. The goal of this research was to identify what types of insults are characteristic of Lithuania`s political discourse, i.e. verbal or nonverbal, direct or contextual, describing personal the addressee`s qualities or describing the addresser`s social environment etc. The data for this research was collected from 14 broadcastings of “Tautos aikštė” in the 2012-2013 season, and the qualitative and quantitative content analysis method was used in order to analyze collected data. Before analyzing collected data theoretical framework was presented: insults in this research are defined as texts, produced by analyzed discourse authors, which are expressed because of their connections with emotions (e. g. anger, discontent), their illocutionary force is to humiliate the addressee`s honor and dignity and addressee recognizes this illocutionary force as face threatening a speech act. In other words, perlocution happens.*

After analyzing collected data using the qualitative content analysis method 149 insults were found and almost all of them verbal – only one insult was nonverbal, so verbal insults dominate in Lithuania`s political discourse. All insults were grouped in two categories: direct and contextual insults. It must be also said that three levels of insults` directness were found: verbal – based, nonverbal – based and discourse – based directness. The research on insults in Lithuania`s political discourse also revealed that analyzed discourse authors use most insults oriented towards the addressee`s beliefs and only several insults were found oriented toward the addressee`s appearance. It reveals that the participants of political discourse are mostly concerned about their beliefs as their face value. Under the legal acts and jurisprudence, liability can be imposed for information that is not aimed at informing society but insulting a person by damaging their reputation by humiliating the person`s honor and dignity. The analyzed examples show that legal liability may be applied under indicated cases, but insults were tolerated and this consequently may be viewed as a lack of good manners in political discourse.

Key words: *political discourse, insult, liability, honor and dignity.*

Eglė Žurauskaitė, Vilnius University, Lithuanian Studies Department. Research interests: pragmatics, sociolinguistics, political discourse.

Dr. Evaldas Klimas, Mykolas Romeris University, Private Law Institute. Research interests: human rights, construction law.

Eglė Žurauskaitė, Vilniaus universiteto Lituanistinių studijų katedra. Mokslinių tyrimų kryptis: pragmatika, sociolingvistika, politinis diskursas.

Dr. Evaldas Klimas, Mykolo Romerio universiteto, Privatinės teisės institutas. Mokslinių tyrimų kryptys: žmogaus teisės, statybos teisė.